

“Срібна підкова” – так іменується незвичне видання – газета для Гнідинської сільської громади. До її редакційної колегії належить і Василь Галатенко, автор нашої нинішньої публікації про двох славних вихідців із Гнідина – братів-акторів Лазаря та Йони Шевченків. Упродовж тривалого часу В. Галатенко, педагог, журналіст, дослідник історії рідного краю, шукав загублені сліди своїх двох односельців, репресованих тоталітарним режимом. Крок за кроком, день за днем, документ за документом, слово за словом, ім’я за ім’ям...

Гнідин зробився неначе центром трагічного Всесвіту, де переплітались із безліччю життів та історій знаних і менше знаних українців долі братів-акторів – з такими за звучанням своїм несподіваними іменами.

Про результати пошуків В. Галатенко повідомляє у публікаціях у “Срібній підкові”. Газета потрапила до Львова завдяки тому, що в часі своїх пошуків історик із Гнідина познайомився з професором Богданом Козаком, завідувачем кафедри театрознавства та акторської майстерності Львівського національного університету ім. Івана Франка, упорядником та науковим редактором книги “Життя і творчість Леся Курбаса” (Львів, 2012). У цій книзі неодноразово згадано Лазаря та Йону Шевченків. То як же можна було оминати можливість знайомства обом дослідникам?

Та ж “Срібна підкова” у статті від 9 травня 2017 р. “Вони повернулись додому” повідомляє про відкриття пам’ятника братам-акторам у їхньому рідному селі. На урочистості були присутні зібрані з різних куточків України члени родини Шевченків. Зібрав їх у Гнідині все той же В. Галатенко.

Історія кожного з тих людей, історія Гнідина, де завдяки таким ентузіястам, як Василь Галатенко, існують шкільні музеї та театр, вартує окремої розповіді, окремої великої книги. І така книга, без сумніву, з’явиться.

“Просценіум” не надто часто поступається ustalеним правилам – відкривати свої сторінки лише першодрукам. Текст В. Галатенка вартує того, аби бути помноженим і доступним читачам, нехай у скороченому варіанті, на сторінках фахового часопису.

Василь ГАЛАТЕНКО

АКТОРИ ТРАГІЧНОЇ ДОЛІ

(Брати Йона та Лазар Шевченки)

Голгофа Йони Шевченка

Його заарештували 30 квітня 1937 року в Харкові на найманій квартирі за адресою: вулиця Іскринська, будинок № 33, квартира № 2. Відповідна директива надійшла з Києва за підписом заступника наркома внутрішніх справ УРСР комісара державної безпеки 3-го рангу Іванова Василя Тимофійовича. Ось повний текст того фатального розпорядження (мовою оригіналу і без правок): “Арештуйте доставте спецконвоем нам літератора Харьковского коллектива писателей Шевченко Йону Васильевича активного украинского националиста, связанного с украинским контрреволюционным националистическим подпольем эмигрантскими украинскими центрами закордоном. Состоит активным участником украинской фашистской организации”.

Рівень грамотности чекістів, які склали наведений документ, та заступника наркома, що його підписав, можете оцінити самі. Та значно більше вражає зміст циркуляру. Без слідства і суду Йону Васильовича уже оголосили активним учасником української фашистської організації, тісно пов’язаним з емігрантським закордонним центром...

Щоб ви, шановні читачі, змогли повніше відчувати жахливу, доведену до абсурду, тогочасну суспільно-політичну атмосферу в СРСР, на тлі якої була порушена кримінальна справа проти нашого односельця, повідомимо таке: 1 серпня 1937 року, тобто через три місяці після арешту Йони Шевченка, заступник наркома внутрішніх справ УРСР Іванов (так, той самий Іванов Василь Тимофійович) був заарештований, звинувачений у “військово-фашистській

змови”, засуджений до страти і розстріляний у Москві. Воістину, не суди і не судимий будеш!

Під час затримання в помешканні Йони провели ретельний обшук. Шукали письмові та речові докази приналежності господаря до контрреволюційної організації. Натомість знайшли ось що: паспорт, ошадну книжку із залишком коштів на суму 1 625 рублів, наручний годинник, телефонну книжку, блокнот та зошит із кореспондентськими записами, три листи, іншу переписку на 41 аркуші, дві квитанції на пошиття костюму, квиток харківського міського ломбарду на зберігання зимового пальта, книжку німецькою мовою “Будні боротьби”, примірник газети “Кіно” та чистий конверт з маркою. Забігаючи наперед, скажемо, що виконаний слідчими найретельніший аналіз змісту листів і записів у блокноті та зошиті не виявив навіть натяку на участь їхнього власника у якійсь антидержавній діяльності. Та це важило мало. Бо тоді першорядними доказами вважались показання свідків і особисте зізнання підслідного. А якими методами їх отримували, оті свідчення та зізнання, ми побачимо нижче.

Всю абсурдність звинувачень, висунутих режимом проти Йони Васильовича, їхню бездоказовість добре видно з документів кримінальної справи, яку органи НКВС проти нього порушили. Можливість ознайомитися з нею в галузевому архіві СБУ ми одержали за сприяння голови Київської міської організації Українського добровільного історико-просвітницького правозахисного благодійного Товариства “Меморіал” імені Василя Стуса пана Романа Круцика, за що йому щиро вдячні.

...Діючи згідно з отриманим циркуляром, харківські конвоїри етапували заарештованого Йону Шевченка до Києва. Там його помістили в камеру спеціального тюремного корпусу на території сумнозвісного Лук'янівського СІЗО. Після завершення деяких формальностей (заповнення анкети арештанта, офіційне оголошення звинувачення, знайомство з кримінальною справою Захарчука Євгенія Михайловича, у якій Йоні відводилась роль співучасника) почались регулярні допити. Про їхній перебіг ми розповімо дещо пізніше. А зараз звернемо увагу на трудову діяльність нашого односельця від закінчення ним у 1913 році Київського комерційного інституту і до дня арешту. Сумніватись у правдивості цієї інформації підстав немає, оскільки вона була записана слідчим зі слів самого Йони Шевченка.

Отож із серпня 1913 до початку 1916 року він працював обліковцем ревізійної комісії Київської міської управи і водночас – помічником начальника канцелярії Управління київського округу шляхів сполучення. Потім до грудня 1917 року обіймав посаду діловода в канцелярії Управління шосейних доріг

Йона Шевченко

Києва. Опісля (до травня 1918 року) був начальником відділу Міністерства торгівлі і промисловости.

Зазначимо, що весь вільний від основної роботи час Йона віддавав театру. Зрештою він таки став професійним актором керованого легендарним Лесем Курбасом Молодого театру, у створенні якого сам брав найактивнішу участь. Але в кінці серпня 1919 року, після захоплення Києва денікінцями, його акторська робота була майже на рік перервана. Шевченко наголошує, що аж до червня 1920 року, тобто до звільнення столиці від білополяків, він залишався безробітним.

За більшовицької влади Йона спочатку влаштувався діловодом Київського губернського фінансового відділу, а потім – інспектором губернського управління політичної освіти і водночас артистом Київського театру імені Гната Михайличенка.

Із серпня 1922 до червня 1924 року він працює актором театру “Березіль” і режисером однієї з березільських творчих лабораторій. Нагадаємо, що на той час колектив театру очолював геніяльний Лесь Курбас.

Які житейські обставини змусили Шевченка залишити “Березіль” і перебраться із Києва до Харкова, нам невідомо. Лише знаємо, що в тодішній українській столиці він водночас працював театральним рецензентом газет “Вісті”, “Комуніст”, “Пролетар”, журналу “Знання” та деканом драматичного відділення Вищих музично-драматичних курсів, а згодом – театральним педагогом у Харківському драматично-музичному інституті.

Йона Шевченко

У 1930 році Йона Васильович очолив театр робітничої молоді в Сталіно (нинішній Донецьк), але вже через рік залишив його і перейшов на посаду завідувача відділу культури радіогазети в Харкові.

З кінця 20-х років більшовицький режим почав поступово згортати так звану політику українізації. В 1933 році Йосип Сталін назвав місцевий націоналізм основною загрозою для єдності Радянського Союзу. Влада взяла курс на зросійщення українців. Активних учасників українізації було репресовано. З початку 30-х років зазнає гонінь Лесь Курбас. 26 грудня 1933 року його заарештували, а 3 листопада 1937 року розстріляли. Недоброзичливе до себе

ставлення влади починає відчувати і Йона Шевченко, один з творчих побратимів Курбаса. Митцю стає все важче знайти роботу, яка б відповідала його інтелектуальному та фаховому рівням. Натомість постійно переслідують безпричинні звільнення. Вони лише посилюють недобрі передчуття.

Отож після радіогазети, звідки його переконливо попросили піти, Йоні довелось почергово працювати секретарем естрадної секції Всеукраїнського товариства драматургів і композиторів, роз'їзним кореспондентом газет "Вісті" і "Колгоспне село", режисером робітничо-колгоспного театру при Харківському театральному тресті, редактором літературних радіопередач, завідувачем навчальної частини театального училища в місті Калінін, лектором Харківського обласного лекторського бюро, лектором при Сталінському обласному управлінні мистецтв, а з серпня до грудня 1936 року і безпосередньо перед арештом він взагалі не мав роботи.

...Настав день першого допиту. Йдучи до слідчого, Йона Васильович уже знав, що його звинувачують у приналежності до "Союзу націонал-демократів України". Про таку організацію він зроду не чув, отож ніяк не міг бути серед її членів. Думалось, що це якась непорозуміння, що легко доведе свою невинуватість. Знав би чоловік, наскільки помилковими є його сподівання! Але що б від того змінилось?

Упродовж трьох допитів, які відбулися 10, 13 та 17 травня 1937 року, Йона категорично відмовлявся визнати будь-яке із висунутих йому звинувачень. Навіть відмовився підписувати останнього протокола. Слідчий помітно нервував. Адже в нього не було жодного (!) реального доказу, щоб ним можна було приперти підслідного до стінки. Лише показання Захарчука Євгенія Михайловича – артиста Київського польського театру, який сам зламався на допитах та ще й звів наклеп на Йону Шевченка, його старшого брата Лазаря, інших своїх друзів і знайомих. Так і з'явився отой мітичний "Союз націонал-демократів України", до якого, окрім уже згаданих фігурантів сфабрикованої справи, нібито належали ще 27 осіб.

Не зумівши схилити "нещасного артистика-журналістика" до "чистосердечного признання" методами словесного впливу, розлючений слідчий на четвертому допиті (19 травня) застосував, вочевидь, засоби впливу фізичного. Двадцять днів його не викликали на черговий допит. Кати, мабуть, перестарались і тепер чекали, доки загояться рани на тілі, а, можливо, й переламані кістки хоч трохи зростуться. Зате 10 червня слідчий задоволено потирає руки – звинувачуваний не лише зізнався в усіх своїх "гріховних діях" проти радянської влади, а ще й листа з глибоким каяттям написав народному комісару внутрішніх справ УРСР.

Підозрюваний “добровільно” визнав себе злочинцем. Тож, провівши ще кілька формальних допитів, слідчий 22 липня 1937 року написав короткий обвинувальний висновок. В ньому він констатував, що Йона Шевченко належав до українського контрреволюційного націоналістичного підпілля і в інтересах фашизму проводив активну контрреволюційну діяльність, тобто вчинив злочини, передбачені статтями 54 п.4, 54 п.11 і 54 п.10 Кримінального кодексу УРСР. Тепер “напрацювання” слідства можна спокійно передавати до суду.

...Тривале очікування відповіді на апеляцію, а вона мала надійти з Москви, вкрай гнітило Йону Васильовича, висотувало душевні і тілесні сили. Але він вперто і покійно ніс свого Хреста на власну Голготу, кожного дня долаючи одну умовну сходинку. Проте, незважаючи на постійне відчуття приреченості, малесенький вогник надії в глибині чоловікової душі все-таки жеврів. Але його безжалюбно погасив крижаний північний вітер, який 31 січня 1937 року приніс страшну звістку – Військова колегія Верховного суду СРСР вирок щодо підсудного Шевченка залишила в силі. Такий ось новорічний “подарунок” із Білокам’яної.

Коли саме його розстріляли і де знайшов свій останній прихисток наш односелець – невідомо. Мабуть, там, де й більшість киян, репресованих тоді сталінським режимом – у Биківнянському лісі. Хоча деякі джерела запевняють, що Йона помер у 1940 році в одному з таборів зловісного ГУЛАГу. Проте це малоімовірно, бо засуджених до страти на зону, як правило, не етапували.

Реабілітували Йону Шевченка через двадцять років. Військова колегія Верховного суду СРСР ухвалою № 002463 р/37 від 25 листопада 1958 року визнала: вирок військового трибуналу Київського військового округу від 17 жовтня 1937 року і ухвалу Військової колегії Верховного суду СРСР від 31 грудня 1937 року стосовно Шевченка Йони Васильовича через нові обставини, що відкрилися, відмінити і справу стосовно нього припинити за відсутністю складу злочину.

...Ось тільки вручити офіційне повідомлення про реабілітацію було нікому, бо працівники органів держбезпеки не виявили на території СРСР рідних Йони Васильовича.

Рятивна смерть Лазаря Шевченка

[...] В “Енциклопедії українознавства” за редакцією Володимира Кубійовича, написано, що Лазар народився у 1884 році. Натомість наш допитливий односелець Андрій Едуардович Куліковський, вивчаючи в Державному історичному архіві метричні книги гнідинської Свято-Миколаївської церкви, знайшов

достеменний, документально підтверджений, день народження Лазаря. Він же склав і родовід братів Шевченків по батьковій лінії від 1701 року починаючи, зробивши вагомий внесок до наших напрацювань.

Зауважимо, що нам на пошукових стежках зустрічалося багато добровільних безкорисливих помічників із різних регіонів України. Про деяких добродіїв ми вже розповідали в попередніх публікаціях, а про решту обов’язково згадаємо добрим словом нижче. Завдяки одному з них – відомому досліднику історії театру, народному артисту УРСР, провідному актору Львівського національного театру імені Марії Заньковецької, лавреату Національної премії України імені Тараса Шевченка Богдану Миколайовичу Козаку – ми вперше побачили фото Лазаря Шевченка і дізнались чимало нового про галицький період у його творчій діяльності. Зокрема, що на підмостках театру “Руської Бесіди” він служив від 1906 до 1911, а не з 1907 до 1914 року, як стверджують деякі джерела. Здебільшого актор виконував характерні ролі, а також з’являвся перед глядачами в образах героїв і коханців. Та й які ще ролі міг грати молодий красень з такою ефектною зовнішністю? Погляньте на його фото, зроблене в 1910 році майстром з Таганрога – теж на прізвище Шевченко, де вишукано вдягнений Лазар сидить на парковій лавці, і вам усе стане зрозумілим. Саме цією рідкісною світлиною з нами люб’язно поділився Богдан Миколайович. Він же надіслав ще одну фотографію 1910 року, на якій бачимо творчий колектив театру “Руської Бесіди”, де серед акторів знаходимо і Лазаря Шевченка, а також його майбутню дружину Михайлину Іванівну Жарську.

Пильно вдивляючись у старі фотографії, не залишаючи поза увагою ні найменших деталей, можна дізнатись багато цікавого про людей, які на них зображені. Наприклад, світлина Лазаря “розповідає”, що він, постійно працюючи у Львові, у 1910 році сфотографувався в Таганрозі, а власноручну присвяту на звороті світлини зробив 22 травня того ж таки року аж у Чернівцях. Вибудуйте на карті трикутник, означений згаданими містами, поцікавтесь рівнем тогочасного транспортного сполучення, і ви здивуєтесь мобільності нашого односельця! А тепер про згадану присвяту. Ось її текст: “На спомин симпатичному товаришеві-батьару Євгенові Коханенкові від Л. Шевченка”. Відомий український актор та режисер Євген Теодорович Коханенко на той час теж був артистом театру “Руської Бесіди” і близьким другом Лазаря Васильовича. Зазначимо, що й надалі їхні життєві та творчі дороги часто переплітались. Але увагу читачів хочемо спрямувати на цікаву прикладку до слова товаришеві. Що вона означає? Виявляється, що львівські батьари (батьарство) були своєрідною

міською субкультурою, яка існувала з середини ХІХ до середини ХХ століття. Спочатку, через дещо екстравагантну поведінку, батьрів не надто сприймали в суспільстві. Але на час, про який ведемо мову, батьри набули навіть романтичних рис, залишаючись при цьому своєрідними вуличними веселунами, що люблять непишно, зате елегантно вдягатись. Отож одним із таких жартунів, піснярів та міських франтів був замолоду й Лазар Васильович. Але поряд з веселуном у його особі вживався, окрім обдарованого актора, ще й талановитий організатор. І в цьому ми згодом переконаємось.

Першу достовірну віху в біографії Лазаря (після дати народження) знаходимо в його паспорті, виданому чиновниками Російської імперії приблизно в 1911 році. Чому приблизно? Бо в тій сірій книжечці чомусь немає ні дати її видачі, ні назви органу, який це зробив. Зберігає ж дідусів “від на жительство” в своєму домашньому архіві Олена Сергіївна Зарицька. Отож з паспорта ми дізналися, що в 1901 році Лазар перебував на дійсній військовій службі, а потім був переведений в ополчення 1-го розряду.

[...] Отож ми, на жаль, не знаємо, які події відбувалися в житті Лазаря Шевченка упродовж двох часових відрізків: від 1890 (рік можливого закінчення сільської церковно-приходської школи) до 1901 року (початок служби) і від 1902 (кінець служби) до 1906 року.

Та знову повернемося до Львова. 11 липня 1910 року в трупі театру “Руської Бесіди”, де вже четвертий рік працював Лазар, з’явилася талановита сімнадцятирічна дівчина Михайлина Жарська. Родом вона була з містечка Белз, мала привабливу зовнішність та чудовий голос. Зрозуміло, що Лазар не міг не звернути на неї увагу. До Львова мав приїхати славетний український тенор і викладач вокалу Олександр Пилипович Мишуга. Знаючи, що Михайлина мріє взяти кілька уроків у великого маестро, Лазар, який, вочевидь, був з ним знайомий, запропонував дівчині свою протекцію. Вона з вдячністю погодилась. А вже за кілька днів пан Мишуга зарахував її до числа своїх учнів.

Ця історія зблизила Лазаря та Михайлину. Тож коли всередині 1911 року Лазар Васильович, відгукнувшись на запрошення Павла Прохоровича, почав готуватись до переїзду зі Львова в Армавір, де створювалась нова українська театральна трупа, їхати з ним зголосилась і його кохана, а також Євген Коханенко. І потрібно ж такому трапитись, що водночас до Армавіра з Києва приїхала ще й початкуюча актриса Поліна Самійленко – дружина Йони Шевченка. Через багато років у своїх спогадах вона про свої враження від львів’ян напише: “... Разом зі мною вступили до колективу... ще троє акторів. Вони приїхали з

галицького театру “Руська бесіда”. Це були Лазар Шевченко, Міся Жарська та Євген Коханенко. Приваблював їхній досить елегантний зовнішній вигляд, приваблювала й вимова, що, незважаючи на незвичні для нас наголоси, немовби впливала з джерел якоїсь своєрідної мелодії. Вони розмовляли в житті і на сцені своєю рідною мовою. А було багато акторів з трупи Прохоровича, які в житті розмовляли українською мовою соромилися, вважаючи її “мужицькою”, тому їхній закулісний жаргон одгонив якимось лакейським патяканням”.

Саме в Армавірі, який на той час мав статус села, молодята вирішили побратись. Трапилась ця хвилююча подія 18 січня 1912 року, про що свідчить відповідний запис у паспорті Лазаря.

Підтвердженням високого авторитету, яким користувався в театральному середовищі наш односелець, стала пропозиція Леся Курбаса призначити Лазаря Васильовича, якого він знав по спільній роботі в театрі “Руської Бесіди”, керівником гастролей до Росії Гуцульського самодіяльного театру Гната Хоткевича, що планувались на 1912 рік. В листі до керівника театру Курбас писав: “...тому думаю, що Шевченко був би ідеальним директором. Чоловік старший і енергійний, мав би величезну повагу у гуцулів”.

Працюючи в театрі Прохоровича, Шевченко продовжував підтримувати тісні стосунки з галичанами. Через те цілком природно, що влітку 1913 року він приєднався до акторського подружжя Софії та Йосипа Стадників, щоб разом здійснити творчу поїздку до Житомира. Ось що писала в четвер 3 липня про ті гастролі американська емігрантська газета “Свобода” в замітці “Боятися галицької України” (текст без змін. – В. Г.): “Бувший директор галицького українського театру, артист Йосиф Стадник з своєю женою Софією та артистом Л. Шевченком приїхали на гостинні виступи до Житомиру в трупу І. М. Гореміки. Поліцмайстер не хотів підписати афіш, що сповіщав про вистави “українських артистів при участі відомих артистів галицького українського театру Софії і Осипа Стадника та Лазаря Шевченка”. Треба було згодити ся на те, щоби підкреслені небезпечні титули поліція вичеркнула і в такому вигляді афіш дозволено”. Мабуть, житомирських стражів порядку до такої поведінки спонукало наближення Першої світової війни, в якій Австро-Угорщина та Росія опиняться з різних боків лінії фронту.

Навіть у неймовірній круговерті акторського життя Лазар знаходив час для відвідин рідного Гнідина.

Посилаючись на дві знахідки, можемо зробити припущення, що спілкування братів-акторів у Гнідині лише ріднею не обмежувались. Бо як інакше міг потрапити до хати давно вже померлих Палаж-

ки Минівни та Сакія Арсентійовича Маринченків портрет ще молодій Михайлині Жарської, якого ми виявили два роки тому? Мабуть же, в один із приїздів вона з чоловіком заходили до добродія Арсентія, батька Сакія, і залишили фото на добру згадку. Іншу світлину, на якій зображений Лазар Васильович із кимось нам не відомим, ми виявили в шкільному музеї “Берегиня”. Її туди хтось передав років з двадцять тому, коли створювалась експозиція. Ось тільки хто? Знову звертаємось за підмогою до наших читачів, сподіваючись, що відгукнеться колишній господар згаданого фото.

[...] Братам Шевченкам, як і всьому їхньому поколінню, випало жити в епоху катастрофічного суспільного хаосу. Перша світова війна, повалення царизму і жовтневий переворот у Росії, безуспішні визвольні змагання в Україні та її окупація московською більшовицькою ордою – всі ці неординарні події стали визначальними чинниками для перебігу соціальних процесів та життя мільйонів людей. Зрозуміло, що український театр теж не міг залишатись таким собі острівцем стабільності і спокою в розбурханому суспільному морі. Відмирили старі і зароджувались нові мистецькі традиції, в результаті творчих суперечок розпадались одні і виникали інші театральні колективи. Вони здебільшого не мали для виступів стаціонарних будівель, а тому змушені були постійно мандрувати українськими та зарубіжними містами і селами, часто виступаючи в непристосованих приміщеннях.

Той бурхливий період промовисто відобразився в рядках автобіографії Михайлини Жарської. Бачимо, що актрисі, після нетривалого перебування в Армавірі (1911), за десять наступних років довелося щонайменше шість разів змінювати місце роботи. Вона працювала в театральних колективах Миколи Садовського, Панаса Саксаганського, Марії Заньковецької, Дмитра Гайдамаки, Олександра Глазуненка та Левка Сабініна.

Чи була творча стежка Лазаря Шевченка такою ж? Мабуть, не завжди, бо кілька джерел називають інші акторські колективи, де йому довелося трудитись. Зокрема в 1918 році він виступав на підмостках Державного народного театру, яким керував Панас Саксаганський, а за кілька років уже бачимо його в театрі імени Івана Франка. Прикро, але ми не в змозі назвати точну дату, коли Лазар Васильович влився в ряди франківців. Проте, з високою долею вірогідності можемо сказати, що упродовж десятиріччя, про яке йдеться, сім'я Лазаря та Михайлини поповнилась ще одним сином – Богданом.

Радість від появи синочка затьмарювалась невлаштованим побутом. Свого житла сім'я не мала, а наймані квартири та дешеві готельні номери, які

Лазар Шевченко

в ході гастролей доводилось часто змінювати, були позбавлені елементарних зручностей. Не всі витримували подібні негаразди. Не витримали і Лазар та Михайлина: вони розлучились.

Дізнатись про подальшу долю Михайлини Жарської нам знову допомогли небайдужі люди: відомий тернопільський журналіст Михайло Михайлович Маслій, похресник Михайлини Іванівни – Руслан Омелянович Семенина та колишній начальник Тернопільського міського відділу соціального забезпечення Іларіон Ілліч Пилипець. Усім їм щира подяка! Від них ми отримали не лише усні свідчення, а ще й кілька фотографій актриси та її невеликий особистий архів.

Отож знову звернемося до автобіографії Михайлини Іванівни, написаної 7 вересня 1953 року. В ній вона пише, що з 1922 до 1924 року працювала у військовому театральному колективі при кавалерійській бригаді Григорія Котовського. За високу майстерність навіть мала від комбрига пам'ятний подарунок – вишуканий золотий наручний годинник. Демобілізувавшись із Червоної армії, упродовж кількох років виступала в театрах Донецька та Слов'янська, якими керував добре їй знайомий Дмитро Гайдамака. Цікавою сторінкою в біографії актриси стала участь у концертній групі, яка з 1933 до 1938 року гастролювала на Уралі та Кавказі, популяризуючи українську народну пісню. Михайло Маслій в одній зі своїх пуб-

лікації зазначає, що подібне подвижництво викликало нездоровий інтерес з боку органів НКВС, які в своїх таємних нотатках нарекли Жарську прізвиськом “націоналістка”. Невдовзі підозріле об’єднання розформували, а Михайлина переїхала до Житомира і влилась у труп місцевого драматичного театру ім. Миколи Щорса. Тут, у Житомирі, вона пережила й страшні роки фашистської окупації, оскільки важка простудна хвороба завадила їй евакуюватись на Схід. Війна залишила в душі жінки невилгою рану. На фронті загинув її другий чоловік та первісток Феодосій, у тиловому Куйбишеві бандити вбили молодшого сина Богдана, який працював на військовому заводі і мав “броню” від мобілізації, за невідомих нам обставин десь у кривавому вирі зникла і донька від другого шлюбу, імені якої не знаємо.

Вбита горем Михайлина Іванівна єдину відраду для душі знаходила в роботі. Вона виявила бажання

перевестись в один із театрів Західної України, щоб на схилі літ бути ближче до своєї малої батьківщини. Керівництво пішло актрисі назустріч. Спочатку вона опинилась в театрі ім. Івана Франка міста Чорткова, а коли у квітні 1948 року він об’єднався з Тернопільським музично-драматичним театром ім. Тараса Шевченка, стала в новому колективі на дванадцять наступних років однією з провідних виконавиць вікових жіночих ролей. Та непомітно підкралася старість. Сцену довелось залишити. Скромна кімнатка в комунальній квартирі, вщерть заповнена сценічними костюмами і численними світлинами, та мізерна пенсія – все, чим віддячила радянська держава актрисі за самовіддане півстолітнє служіння високому мистецтву, за вірність українській ідеї і значний внесок у розбудову національного театру. Аби якось звести кінці з кінцями, няньчила маленького Русланчика Семенину. Згодом його вдячні батьки – Анна

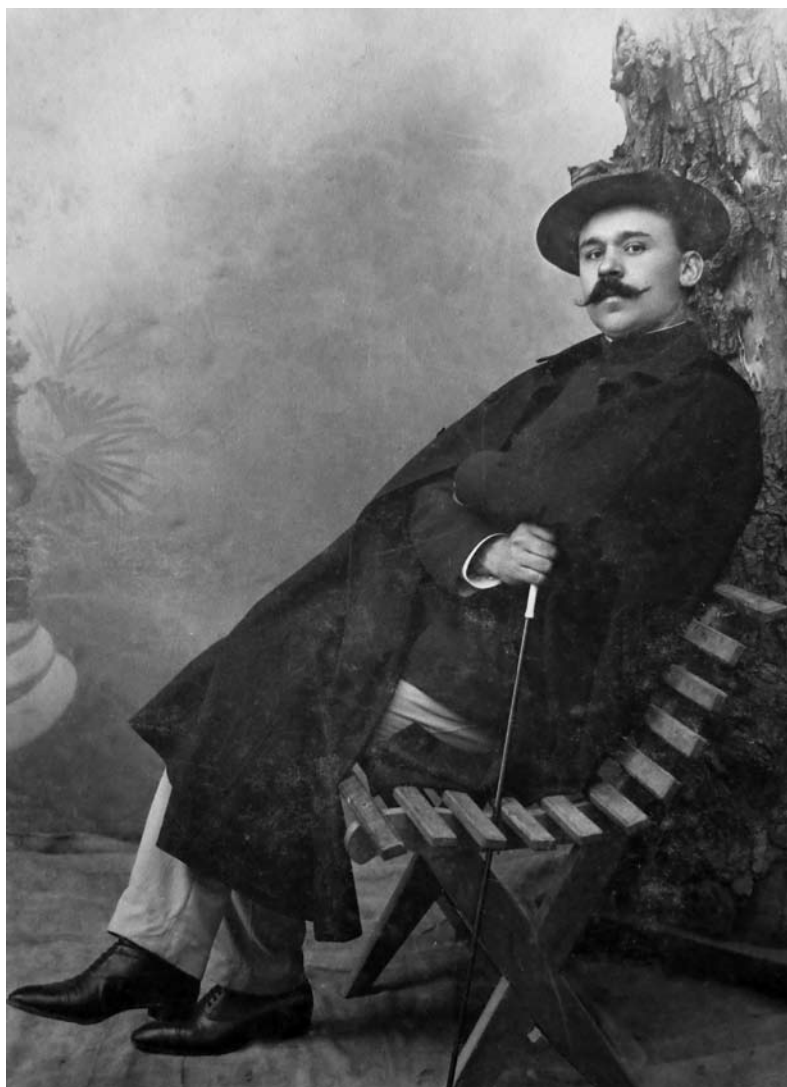
Трупа театру Товариства “Руська Бесіда”. У другому ряді перший ліворуч (сидить) Лазар Шевченко.

Дьордівна та Омелян Петрович – догледіли самотню Михайлину Іванівну до останнього її подиху і поховали на місцевому цвинтарі.

А що ж Лазар? Як склалось його життя після розлучення? Ми вже говорили, що розірвання шлюбу приблизно співпало в часі з початком роботи актора в театрі, який сьогодні називається Національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка. Швидше за все, Лазаря до франківців покликав його давній друг Євген Коханенко, який там обіймав посаду одного з режисерів. Колектив був заснований Гнатом Юрою у Вінниці в 1920 році, а через три роки трупу запросили до тодішньої української столиці – міста Харкова. Проте, влітку 1926 року відбулася своєрідна театральна “рокіровка”: з Києва до Харкова переїхав “Березіль” Леся Курбаса, а в зворотному напрямку – колектив театру ім. Івана Франка.

Сталася знакова подія і в особистому житті нашого односельця. У 1923 році на одній з київських вулиць він запримітив гарненьку дівчину. Для досвідченого театального серцеїда познайомитись із нею було справою нескладною. Ускладнення наступили пізніше, коли після чергового побачення усвідомив, що без Ганнусі (так звали дівча) не може жити. Проте освідчитись у коханні не наважувався – стримувала значна різниця у віці. Але ж серцю не накажеш, тому згодом освідчення таки відбулося. На щастя закоханого, обійшлося без гарбуза. Отож за кілька тижнів двадцятирічна Ганна Баніфатіївна Довбня вийшла заміж за сорокачотирирічного Лазаря Васильовича Шевченка. Молода дружина була родом із невеличкого хутора, розташованого поблизу села Вахнівка Липовецького району Вінницької області. До Києва вона приїхала в 1916 році, щоб здобути педагогічну освіту на Вищих жіночих курсах. На прожиття дівчина заробляла приватними уроками, які давала дітям заможних киян. На жаль, завершити навчання на курсах завадили революційні події та громадянська війна. Зі встановленням радянської влади Ганна була змушена припинити приватну практику і почала працювати вихователькою одного з дитячих садочків. Надалі вся її трудова діяльність теж була пов’язана з дошкільним вихованням.

Молоду родину прихистила старша Ганнина сестра Лідія та її чоловік Гаврило Юхимович Воробйов. Мешкали вони в будинку № 11, що на вулиці Пролетарській (тепер Володимира Антонівича). Склалось так, що в цій квартирі Лазар Васильович прожив до кінця своїх днів. Саме тут у 1924 році Ганя подарувала йому доньку, яку батьки назвали Богуславою. Погодьтесь, взяти таке ім’я для дитини на тлі оскаженілої більшовицької антирелігійної пропаганди не кожен би насмілився. Натомість подружжя Шевченків безбоязно означило свою громадянську позицію.

Лазар Шевченко – артист театру Товариства “Руська Бесіда”.

Зі спогадів дружини та доньки, збережених онукою, дізнаємось, що Лазар Васильович дуже любив свою сім’ю, серед друзів і знайомих вважався неперевершеним жартівником. У дружньому колі майстерно читав гумористичні твори та розповідав анекдоти. Знався на секретах приготування кави, якою залюбки пригощав домашніх та гостей. Відзначався надзвичайною охайністю, особливо в ставленні до одягу: весь його гардероб був ніби щойно з магазину. При цьому байдуже ставився до грошей: коли хтось повертав борг, купюр ніколи не перераховував, а відразу клав до кишені. Не належав до числа палких прихильників радянської влади, міг гостро висловитись про якість її чергове абсурдне рішення, але ні таємної, ні тим паче відкритої боротьби з нею ніколи не вів. Просто чесно робив свою справу – ніс до людей українське слово і українську культуру.

Лазар Шевченко мав чимало друзів серед тогочасної української інтелігенції. Декого з них ми вже називали. Додамо ще Миколу Кіндратовича Вороного – українського письменника, перекладача, поета, режисера, актора, громадсько-політичного діяча і театрознавця, заарештованого у 1934 році “за шпигунство на користь буржуазної Польщі” і через чотири роки розстріляного. Дружив Лазар і з Максимом Тадейовичем Рильським – поетом, перекладачем, публіцистом, громадським діячем, мовознавцем, літературознавцем. У 1931 році його теж затримали органи НКВС. Але після “розкаяння в допущених помилках” невдовзі звільнили, хоча продовжували уважно за ним стежити. Та це не завадило Лазарю Васильовичу в останні роки свого життя саме з оцим опальним чоловіком пліч-о-пліч працювати над адаптацією кількох знаменитих українських опер для постановки в драматичному театрі. Робота, як правило, велась у помешканні Шевченків.

Ми дуже мало знаємо про акторську кар’єру Лазаря Шевченка. Якихось записів він після себе не залишив. Правдоподібно, що вони були, але після загадкової смерти чоловіка та розстрілу його брата Йони, дружина могла їх просто знищити, щоб не накликати зайвої біди.

Та все ж завдяки старанням головної зберігачки фондів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України Тетяни Валеріївни Мельник, ми ознайомились з кількома програмками до різних спектаклів театру ім. Івана Франка, у яких був задіяний Лазар Васильович. Отож глядачі могли бачити його в інсценізації поеми Тараса Шевченка “Гайдамаки” (1921 р., полковник), а також у п’єсах: Івана Карпенка-Карого “Суєта” (1923 р., вчитель гімназії Михайло), Миколи Куліша “97” (1924 р., куркуль Гнат Гиря), Харальда Бергстедта і Гната Юри “Коронний злодій” (1925 р., кардинал), Олександра Ржешевського “Трибунал” (1932 р., командарм), Володимира Кірсона “Чудесний сплав” (1934 р., сторонній громадянин). Відгуків про гру Лазаря Васильовича у тогочасній пресі ми не знайшли. Та, вочевидь, вона відзначалась доволі високою майстерністю, бо Йона Васильович на допиті в НКВС зауважував, що в 1932 році брата представляли до присвоєння звання – заслужений артист УРСР. Ми ж можемо лише здогадуватись, чому не присвоїли. Мабуть, втрутились відповідні “органи”, які вже “пасли” актора.

Шкода, але нам не вдалося документально підтвердити чи спростувати розміщену в “Енциклопедії українознавства” редакцією Володимира Кубійовича інформацію про перебування в 1934-1937 роках Лазаря Шевченка на посаді редактора Всеукраїнського радіомовлення. Завідувачка довідково-інформаційної редакції Національної радіокомпанії України Галина

Іванівна Бойко повідомила, що майже всі документи, пов’язані з довоєнним періодом діяльності Комітету з радіофікації та радіомовлення при РНК УРСР не збереглися.

Ось так ми й підійшли до заключної частини розповіді про нашого земляка, відомого театрального актора і режисера Лазаря Васильовича Шевченка. Епілог буде сумним, бо торкається обставин смерти митця. Рідні розповідають, що весну 1937 року він зустрічав сповнений творчих сил і задумів, оскільки найбільше любив пробудження природи після зимового сну. Житейську гармонію порушило несподіване запрошення до управління НКВС. Підсвідомо Лазар на нього чекав давно. Ні, не на запрошення, а на арешт, бо ж бачив, що творилось навколо, скільки знайомих, особливо з числа творчої інтелігенції, за одну ніч ставали “ворогами народу” і безслідно зникали в катівнях сталінського режиму. Але того березневого дня з ним розмовляли чемно. Щоправда, бесіда ні про що тривала довго. Так довго, що улесливий господар похмурого кабінету навіть склянку чаю запропонував замість обіду. Додому повернувся надвечір і щиро радів з дружиною та донькою щасливій розв’язці.

А через день чи два Лазар відчув непритаманну йому слабкість в усьому тілі. Він танув на очах. Жодні ліки не допомагали. Минув лише місяць – і 7 квітня його не стало. Рідні та друзі поховали небіжчика на Байковому кладовищі, неподалік могили Марії Заньковецької.

Хто ж чи що вбило Лазаря Шевченка? В офіційній довідці причиною смерти лікарі назвали “пістряк легенів”, а зрозуміліше – рак. Можливо, так воно й було. Але не варто забувати, що в системі НКВС СРСР працювало кілька таємних лабораторій, які розробляли альтернативні засоби фізичного знищення ворогів комуністичного режиму. Час від часу їхню ефективність випробовували на людях. Пригадайте, як убив Степана Бандеру агент КДБ Богдан Сташинський, або як десять років тому люди із путінської ФСБ в Лондоні звели зі світу Олександра Литвиненка. До того ж надто дивним видається запрошення Лазаря на співбесіду з панібратським чаюванням, оскільки “органи” в ті часи у подібну демократію ні з ким не грались: приїжджав серед ночі “чорний воронок” і забирав нещасного надовго або й назавжди.

Розумію, що це звучить протиприродно, але смерть для Лазаря Васильовича стала своєрідним порятунком. Порятунком від нелюдських тортур, подібних до тих, які у катівні НКВС випали на долю його молодшого брата Йони. Адже в справі, за якою засудили до розстрілу Йону, роль одного з організаторів мітичного “Союзу націонал-демократів України” відводилась саме Лазарю. Від арешту і нестерпних катувань його врятувала... смерть.